

УДК 631.14

М.І. Лисенко, доц., канд. екон. наук, А.М. Лисенко, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Удосконалення галузевої структури сільськогосподарських підприємств як один із факторів підвищення ефективності виробництва

В статті досліджуються сучасні проблеми формування галузевої структури сільськогосподарських підприємств як важливого чинника підвищення ефективності виробництва, пропонуються напрямки її удосконалення.

деформована галузева структура, структура посівних площ, раціони годівлі, концентрація виробництва, спеціалізація, кооперація, комбіноване виробництво, моногалузь

Стан розвитку продуктивних сил сільського господарства значною мірою визначається збалансованістю двох комплексних галузей – рослинництва і тваринництва. Разом з тим, аналітична оцінка процесів, які відбуваються в агропромисловому комплексі України протягом останніх 18 років, дає підстави для розробки висновку про те, що сучасна структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах деформована і не відповідає будь – яким нормативам раціонального використання ресурсного потенціалу суб'єктів господарювання.

З 1990 року в структурі валової продукції сільського господарства спостерігалось поступове підвищення питомої ваги продукції рослинництва, а отже й скорочення частки продукції тваринного походження. Нині більшість сільськогосподарських підприємств в Україні розвиваються як багатогалузеві і переважно спеціалізуються на виробництві зерна та соняшника. Таке формування галузевої структури обумовлює скорочення обсягів виробництва валової продукції, низьку його товарність та ефективність. Разом з тим, світовий досвід переконливо свідчить про високу ефективність спеціалізації. Так, в США близько 93% фермерських господарств є вузькоспеціалізованими, тобто одержують вагому частку товарної продукції від однієї галузі. Спеціалізовані господарства переважають і в країнах ЄС. Отже, сільськогосподарські підприємства України також мають формувати свою галузеву структуру з урахуванням доцільності обмеження кількості товарних галузей та з оптимальними міжгалузевими співвідношеннями.

Наприкінці минулого сторіччя знову стали популярними ідеї А. В. Чайнова про кооперативні форми концентрації сільськогосподарського виробництва [8]. В публікаціях В. Я. Амбросова, В. В. Гончаренка, В. В. Горбоноса, В. В. Зіновчука, М. Ф. Соловйова, Г. В. Черевка, В. Й. Шияна, О. В. Шкільова та інших економістів – аграрників відзначається позитивна роль великотоварного виробництва в аграрному секторі економіки України [1, 2, 7]. Разом з тим, в умовах реформування аграрного сектора з'явилися публікації, в яких мають місце спроби поставити під сумнів переваги такого виробництва. Зокрема, професор Гайдуцький П. І. стверджує, що постулат про переваги великих колективних господарств над сімейними не підтверджується у жодній країні світу. Доведення цієї тези здійснюється з використанням наступних аргументів: “в Кенії на фермах з площею до 0,5 га виробництво і зайнятість у розрахунку на 1 га землі були відповідно в три рази більші, ніж на фермах з площею більше 200 га. В Індії прибуток з 1 га на фермах площею до 2 га у два рази більший,

ніж на фермах площею 10 га” [3]. Проте більшість вчених – економістів вважає, що майбутнє сільського господарства України не за дрібнотоварними агроструктурами, а за середніми та великими за розміром сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема, академік В. Семчик у кооперації вбачає шлях до відродження села. Свої висновки він підтверджує посиланням на закордонний досвід, і стверджує, що виробничі сільськогосподарські кооперативи успішно працюють в Ізраїлі, Франції, Іспанії, Угорщині, Росії, Китаї та інших країнах світу [6].

Таким чином, суперечливість поглядів щодо оцінки ролі розмірів виробництва, рівня його спеціалізації та концентрації у підвищенні ефективності господарювання є підставою для подальшого здійснення економічних досліджень. Зокрема, недостатньо вирішеною залишається проблема оптимізації галузевої структури сільськогосподарських підприємств, удосконаленню якої і приділятиметься увага у даній статті.

Виходячи з вище викладеного, основним завданням дослідження є розробка базових підходів щодо обґрунтування галузевої структури господарств різних напрямків спеціалізації при обмеженій кількості товарних галузей на основі урахування результатів попередньо проведеного аналізу.

Формування ринкової економіки обумовлено корінними змінами відносин власності в сільському господарстві, реорганізацією колишніх сільськогосподарських підприємств в структури ринкової орієнтації: господарські товариства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, приватно – орендні підприємства, фермерські (селянські) господарства. Виник новий тип господарств, заснованих на приватній власності та колективних крупномасштабних формах організації виробництва, а разом з ним з'явилося й загальновідоме твердження, що соціалістична політика на селі, яка існувала за часів Радянського Союзу, не витримала перевірки часом. При цьому на фоні нищівної критики не приділяється належна увага оцінці минулих здобутків. Не можна цілком заперечувати той факт, що в “радянські” часи існувала чітка програма підтримки сільськогосподарського товаровиробника, яка включала надання дотаційних коштів на виробництво м'ясної та молочної продукції, забезпечення суб'єктів господарювання відносно дешевою (хоча й не завжди високоякісною) сільськогосподарською технікою, селекційну роботу в галузі тваринництва та рослинництва. Окремі елементи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників застосовуються і в сучасних умовах, проте їх вплив на формування галузевої структури аграрних підприємств не є суттєвим. Занепаду сільськогосподарських підприємств сприяє занедбаність економічної роботи на селі, а відображення досить стислого обсягу економічної інформації у формах статистичної звітності не дає можливості проведення її якісного зовнішнього аналізу.

Негативні тенденції мають особливий характер прояву на підприємствах, що розташовані у різних природно – кліматичних зонах України. Зокрема, у сільськогосподарських підприємствах Кіровоградської області на початок 2009 року порівняно з 1990 роком поголів'я великої рогатої худоби скоротилося майже в 17,5 рази, поголів'я свиней – у 6,2 рази. Неухильно збільшується кількість підприємств, у яких тваринництво ліквідоване повністю.

В умовах орієнтації на ринкові відносини сформувалися диспропорції у співвідношеннях між попитом та пропозицією, особливо на продукти тваринного походження, що значною мірою пов'язано з стрімким зростанням цін за рахунок впливу інфляційного фактора, недоліками організаційно – управлінського характеру, докорінними відмінностями у співвідношенні між поголів'ям худоби та свиней у сільськогосподарських підприємствах та особистих господарствах населення. Якщо у 1990 році співвідношення поголів'я великої рогатої худоби, що утримувалося в

сільськогосподарських підприємствах Кіровоградської області та господарствах населення становило 11:1 на користь сільськогосподарських підприємств, то у 2008 році – 3:1 на користь господарств населення, на кожне з яких припадає лише 0,2 – 0,5 га ріллі. Поголів'я свиней, що утримується в господарствах населення, у два рази перевищує кількість даного виду тварин в сільськогосподарських підприємствах. Подібні структурні співвідношення спостерігаються в багатьох інших регіонах України, а в західних її областях практично все поголів'я худоби та птиці зосереджено в особистих господарствах населення. Таким чином, виробництво продукції тваринного походження в Україні перейшло на дрібнотоварну основу, а отже стало високозатратним. Існуючий підхід до ведення галузі перешкоджає належному здійсненню селекційно – племінної роботи, покращенню умов утримання тварин, забезпеченню суб'єктів господарювання органічними добривами.

Значної шкоди ефективному розвитку сільськогосподарського виробництва завдало надто централізоване втручання в діяльність підприємств ще у 80 – 90 роки, недосконалість організації та оплати праці, впровадження у виробництво не достатньо апробованих на практиці рекомендацій вчених – аграрників стосовно галузевої структури, обсягів концентрації і централізації. Нині значна кількість вчених є прихильниками відновлення достатньо великих за розмірами спеціалізованих господарств. У той же час, інші науковці не погоджуються з такими підходами. Відсутність єдності у поглядах на рівень спеціалізації та концентрації, технології виробництва, галузеву структуру в умовах спеціалізованого виробництва стримує впровадження більш раціональних рекомендацій. Разом з тим, ще в шестидесяті роки минулого сторіччя відомі економісти – аграрники Л. Зальцман, І. Кутіков, С. Колесньов, І. Лукінов стверджували, що процес спеціалізації може піти як шляхом переходу до моногалузі, так і шляхом збереження комбінованого виробництва. Але кожен з цих напрямків буде залежати від особливостей певної галузі та природно – економічних умов регіону. При цьому академік С. Г. Колесньов наголошував на тому, що до тих пір, поки не завершиться процес впровадження машин, новітніх технологій і форм організації виробництва, не існуватиме умов для відокремлення виробництва певних продуктів в самостійні галузі. Лише після того, як ці умови виникнуть, виділення нових товарних галузей стане об'єктивною необхідністю [4].

В Кіровоградській області за час здійснення аграрних реформ припинили своє існування високорентабельні великі спеціалізовані господарства по виробництву яловичини (колишній спецгосп “Зоря комунізму” Новоархангельського району) та свинини (колишній спецгосп ім. Леніна Знамянського району). У переважній більшості господарств парк тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів постійно зменшується і практично не поновлюється. Значна частина основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення відпрацювала свій амортизаційний термін, внаслідок чого щорічні витрати на ремонт і технічне обслуговування становлять більше 70% від суми коштів, яку можна було б виділити на придбання нової техніки. В таких умовах неможливо відновити або заново створити великі за розмірами концентрації виробництва спеціалізовані господарства. Зокрема, спецгоспи по виробництву яловичини впродовж наступних п'яти років взагалі не вдасться сформувати, перш за все, із – за відсутності достатньої кількості молодняка ВРХ. У зв'язку з цим більшість господарств у найближчій перспективі будуть і надалі функціонувати як дво – трьо – галузеві та спеціалізуватися переважно на виробництві зерна та соняшнику при незначному обсязі виробництва цукрових буряків, овочевих або баштанних культур. Разом з тим, на рівні держави слід вживати економічні заходи, спрямовані на збільшення поголів'я великої рогатої худоби та доведення частки корів у структурі стада до показника, не меншого ніж 50%.

Багаторічний досвід роботи кращих сільськогосподарських підприємств області і, перш за все, дослідного господарства Кіровоградського інституту агропромислового виробництва УААН свідчить, що при застосуванні раціональної науково – обґрунтованої системи випоювання телят тварини вже у шестимісячному віці досягають живої ваги 180 – 185 кг. При подальшому інтенсивному дорощуванні (із застосуванням оптимальних раціонів годівлі) в річному віці телята можуть досягти 320 – 350 кг живої ваги. Разом з тим, у переважній більшості сільськогосподарських підприємств тварини досягають живої ваги 320 – 350 кг. на протязі 2,5 – 3,5 років, а у господарствах населення – упродовж 2 – 2,5 років. Це є результатом недотримання умов годівлі та утримання худоби, відсутності належної племінної роботи. Частка концентрованих кормів в структурі раціонів годівлі великої рогатої худоби в таких господарствах не перевищує 30%, у той час як в економічно розвинутих країнах світу питома вага конккормів в структурі раціонів корів та великої рогатої худоби на відгодівлі становить 50% і більше.

Як показали результати дослідження, в залежності від природно – кліматичних умов Кіровоградської області, в окремих господарствах значний обсяг кормо – протеїнових одиниць з кожного гектара посівів забезпечує озима пшениця, в інших – кукурудза на зерно тощо, проте у переважній більшості підприємств значний вихід кормопротеїнових одиниць дають багаторічні трави (люцерна, еспарцет), а найменший – однорічні трави на сіно та зелений корм. Разом з тим, в зоотехнічній літературі, а також посібниках та рекомендаціях економічного спрямування не приділяється належна увага проведенню факторного аналізу. Натомість надаються не достатньо обґрунтовані рекомендації, практичне застосування яких призводить до скорочення ефективності виробництва за умов будь – якої його галузевої структури.

З метою максимізації прибутку в більшості сільськогосподарських підприємств замість 9 – 10 пільних сівозмін впроваджують 4 – х пільні: 1 – рапс; 2 – озима пшениця; 3 – просо, гречка; 4 – соняшник. Такий підхід призводить до суттєвого погіршення родючості землі, що особливо проявляється на вибагливих середньозмитих ґрунтах, на яких слід освоювати ґрунтозахисні п'ятипільні сівозміни з наступним чергуванням культур: 1 – ярові зернові з підсівом багаторічних трав; 2 – багаторічні трави; 3 – багаторічні трави; 4 – озима пшениця або озиме жито; 5 – просо та гречка. На незмитих та слабкозмитих ґрунтах пропонуємо запроваджувати перевірену практикою дев'ятипільну сівозміну: 1 – пар чистий; 2 – озима пшениця; 3 – цукрові буряки; 4 – горох; 5 – озима пшениця; 6 – кукурудза на зерно; 7 – ячмінь яровий; 8 – просо та гречка; 9 – соняшник.

Для покращення забезпечення населення міст обласного та районного масштабів овочами відкритого та закритого ґрунту доцільно запроваджувати приміські господарства овоче – зерново – молочного напрямку спеціалізації. Прикладом приміського господарства може слугувати ЗАСТ “Надія” (розташоване у селі Велика Северинка поблизу м. Кіровоград), що відіграє важливу роль у забезпеченні міського населення овочевою продукцією. Виробництвом яєць та постачанням їх на ринки обласного та районних центрів займаються птахофабрики та особисті господарства населення. Для забезпечення потреб ринку у свинині пропонуємо створювати на базі кооперованих структур сільськогосподарського спрямування невеликі та середні за розмірами концентрації вузькоспеціалізовані господарства, в яких найбільший ефект дасть наступне сполучення галузей: провідна галузь – свинарство, обслуговуюча галузь – молочне скотарство. При цьому співвідношення поголів'я тварин має бути наступним: одна корова з розрахунку на одну свиноматку. Земельні ресурси таких спецгоспів, у тому числі й кормові угіддя, слід використовувати у повному обсязі для задоволення потреб обох галузей в кормах власного виробництва. Структуру посівних

площ необхідно удосконалювати таким чином, щоб провідна галузь при використанні наявного ресурсного потенціалу функціонувала з максимальним економічним ефектом.

У зв'язку з тим, що землі під багаторічними травами та горохом займають незначну питому вагу в структурі посівних площ, у найближчій перспективі необхідно довести посіви гороху на фуражне зерно і монокорм до 10 – 12%, а багаторічних трав – до 14 – 15% площі ріллі як у спеціалізованих на виробництві свинини господарствах, так і у господарствах багатогалузевого спрямування.

Як показують практичні спостереження, найбільш ефективно використання кормів та інших виробничих ресурсів досягається при дорощуванні свиней з метою їх подальшої реалізації на м'ясо до живої ваги 110 – 120 кг. За наявності оптимальної структури раціонів годівлі тварини можуть досягти такої ваги протягом шести місяців дорощування. У той же час слід зазначити, що власники особистих домогосподарств, як правило, відгодовують свиней упродовж року й більше і забивають їх на м'ясо при досягненні тваринами живої ваги 150 – 200 кг.

З метою доведення високої економічної ефективності оптимальних раціонів годівлі тварин та необхідності оптимізації структури посівних площ в господарствах свинарського напрямку спеціалізації, відділом економіки Кіровоградської дослідної станції (нині КІАПВ УААН) протягом 1971 – 1974 р.р. були проведені науково – виробничі дослідження в спецгоспах Бобринецького, Маловисківського, Онуфріївського районів області, а також у відділку “Степове” дослідної станції. З цією метою було здійснено попередні розрахунки по 48 варіантах різних типів годівлі свиней на дорощування, на основі чого для проведення дослідів було кінцево відібрано 16 варіантів, по кожному з яких забезпечувалося однакове співвідношення вмісту кормових одиниць до перетравного протеїну. Середньодобові прирости живої ваги піддослідних поросят коливалися від 600 до 620 г. Найбільші прирости маси було досягнуто по групі підсвинків, в раціони яких у незначних кількостях додавалася пропарена соя. При цьому й затрати кормових одиниць на кожний кг приросту були найменшими – 3,9 кг [5].

На основі аналізу результатів науково – виробничих дослідів можна зробити висновок, що з економічної точки зору протягом літнього періоду найбільш ефективним є використання наступного раціону годівлі підсвинків (табл. 1).

Таблиця 1 – Економічно обґрунтований раціон годівлі підсвинків протягом літнього періоду

Вид кормів	Жива вага тварин, кг.				
	15-25	25-40	40-60	60-90	90-110
1. Дерь кукурудзяна, кг.	0,25	0,4	0,6	1,1	1,0
2. Дерь горохова, кг.	0,1	0,15	0,3	0,32	0,28
3. Дерь вівсяна, кг.	0,1	-	-	-	-
4. Дерь пшенична, кг.	0,1	0,1	0,14	0,20	0,25
5. Дерь ячмінна, кг.	0,25	0,4	0,5	0,9	1,55
6. Дерь пропарена соєва, кг.	0,15	-	-	-	-
7. Зелений корм, кг.	0,3	0,5	1,0	1,5	2,0
8. Трав'яна мука, кг.	0,1	0,15	0,2	0,3	0,3
9. Відвійки, кг.	0,8	1,0	1,0	-	-
10. Сіль, г.	15	18	20	30	35
11. Крейда, г.	18	20	25	35	40
12. Вміст у раціоні кормових одиниць, кг.	1,4	1,8	2,3	2,8	4,0
13. Вміст у раціоні перетравного протеїну, г.	150	185	230	180	330

Для одержання максимальних приростів живої ваги через кожні 20 – 30 діб структуру раціонів потрібно змінювати, поступово зменшуючи співвідношення між перетравним протеїном та кормовими одиницями. Проте дана вимога на сьогоднішній день не дотримується і, як наслідок, замість витрачання 3,9 – 4,2 кормових одиниць на 1 кг. приросту живої ваги свиней витрачається 7 к.од. і більше.

Використання відображених в табл. 1 раціонів годівлі дасть можливість одержувати не менше 0,5 кг. середньодобового приросту живої ваги підсвинків на дорошуванні при витратах, що не перевищують 4,5 кг. кормових одиниць на 1 кг. приросту. Як свідчать результати проведеного аналізу, ефективність виробництва продукції на великих свинокомплексах з концентрацією 20 – 36 тис. голів тварин протягом року лише на незначну величину є вищою у порівнянні з відповідними економічними показниками по підприємствах, в яких утримується 8 – 12 тис. голів свиней. З огляду на це, в селянських фермерських господарствах розмір свиноферми має бути розрахований на утримання не менше, ніж 360 голів тварин, а на крупніших за розмірами підприємствах сільськогосподарського спрямування (ЗАСТ, ВАТ і т. п.) – 3600 голів. Для належного забезпечення поросят відвійками на свинофермах з поголів'ям 360 гол. необхідно утримувати 20 гол. корів. Рослинництво в таких господарствах функціонуватиме як допоміжна галузь, підпорядкована отриманню економічно виправданих результатів у провідній галузі. При цьому слід враховувати потреби тваринництва у необхідній кількості відповідного виду кормових ресурсів (табл. 2).

Таблиця 2 – Розрахунок потреби господарства в кормах та земельних ресурсах при утриманні свиноферми з поголів'ям 360 гол.

Види кормів	Витрачання кормів, ц.:			Урожайність культур, з яких виготовляються відповідні види кормів, ц/га	Необхідна площа ріллі, га
	свино-ферма	молочно – товарна ферма	всього з урахуванням страхового фонду		
1. Дерть кукурудзи	525	40	630	45	14,0
2. Засилосовані качани кукурудзи	355	40	432	90	4,8
3. Дерть ячмінна	547	40	681	30	22,7
4. Дерть пшенична	156	42	210	35	6,0
5. Дерть горохова	270	38	410	25	16,4
6. Дерть соєва	25	-	36	12	3,0
7. Дерть вівсяна	19	20	45	30	1,5
8. Трав'яна мука	285	-	315	31,5	10,0
9. Зелені корми	480	1800	2415	175	13,8
10. Сіно	-	100	120	30	4,0
11. Сінаж	-	240	264	80	3,3
12. Силос	-	110	120	200	0,6
13. Кормовий буряк	305	240	630	300	2,1
Загальна площа ріллі	x	x	x	x	102,2

З урахуванням того, що частина потреб тварин у кормах задовільнятиметься за рахунок природних пасовищ, загальна площа ріллі фермерського господарства, яке спеціалізується на виробництві свинини, повинна становити близько 100 га. Проте фермерські господарства з таким розміром площі ріллі не матимуть можливості щодо

забезпечення ритмічного постачання м'яса на ринок упродовж року. Цю проблему можуть вирішити лише середні та великі за розміром концентрації виробництва сільськогосподарські підприємства.

Таким чином, удосконалення підходів щодо формування галузевої структури господарств з оптимальним співвідношенням рослинницьких та тваринницьких галузей сприятиме підвищенню ефективності виробництва. В умовах обмеженості матеріально – технічних та фінансових ресурсів формування галузевої структури повинне здійснюватися з урахуванням скорочення низькорентабельних галузей та за рахунок перерозподілу вивільнених в такий спосіб ресурсів. Для досягнення стабілізації, а в подальшому і нарощування поголів'я худоби необхідно здійснювати економіко – правове регулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників у напрямку забезпечення заохочувальних умов щодо нарощування рівня інтенсивності та підвищення ефективності інтенсифікації виробничих процесів. Пріоритетне право на існування повинна мати така організаційно – правова форма господарювання, яка забезпечуватиме високий рівень продуктивності праці та розширене відтворення земельних і матеріально – технічних ресурсів. Майбутнє сільського господарства не за дрібнотоварними виробництвами, а за великими та середніми за розміром товаровиробниками. Разом з тим, в сучасних умовах можуть ефективно функціонувати і відносно невеликі за розмірами аграрні підприємства, в яких реалізується ідея поєднання в одній особі селянина – власника і господаря.

Список літератури

1. Амбросов В. Я. Регіональні особливості аграрної реформи // Економіка України, 1995, №4. – С. 59 – 66.
2. Амбросов В., Маренич Т. Механізм ефективного функціонування агроформувань // Економіка України, 2006, №6. – С. 60 – 66.
3. Гайдуцький П. І. Економічні реалії та індустріальні міражі // Урядовий кур'єр, 1999. – 28.12.
4. Колеснев С. Г. Специализация и концентрация социалистического сельского хозяйства. – М.: Знание, 1961.
5. Звіт відділу економіки Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції за 1974 р.
6. Семчик В. И. Кооперация – путь возрождения села // Голос України, 2003. – 15.04.
7. Шкільов О. В. Ефективність використання орендованих земель і збереження їх родючості // Економіка АПК, 2008, №6. – С. 7 – 11.
8. Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – М.: 1927.

В статье исследуются современные проблемы функционирования отраслевой структуры сельскохозяйственных предприятий как важного фактора повышения эффективности производства, предлагаются пути ее совершенствования.

In this article is research of contemporary problem of the functioning of branch structure of agricultural enterprises as important of the factor of rise of effectiveness of manufacture and proposition the ways of her perfection.

Одержано 16.03.09